

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50.

Af Knud Heiberg.

Saa mange Bidrag, nærværende Tidsskrift og andre kirkehistoriske Arbejder og Samlinger end har fremdraget til Oplysning om den i religiøs Henseende saa stærkt bevægede 2den Fjerdedel af det 18de Aarhundrede, saa rigt et Forraad er der dog endnu, som ligger hen i forskellige Arkivers og Bogsamlingers Gjemme.

Blandt dem, der med Flid har søgt at hæve den Skat af kirkehistoriske Oplysninger, der saaledes endnu venter paa en samlende og ordnende Haand, bør nævnes Hr. Knud Heiberg, som i en Række Aar har efterforsket de religiøse Bevægelsers Gang i hint Tidsrum. Desværre kom han ikke til Ende med sit Arbejde og naaede navnlig ikke til at give en samlet Fremstilling af hvad han havde fundet til Oplysning af det i kirkelig Henseende saa interessante pietistisk-herrnhutiske Tidsrum af vor Kirkehistorie. Da han, følgende et indre Kald, i Slutningen af Aaret 1905 gik som Missionær til Indien, overdrog han Selskabet for Danmarks Kirkehistorie sine omfattende Samlinger, hentede ikke blot fra Arkiverne her i Landet, men ogsaa fra Nordens andre Lande og navnlig fra Tydskland, (Halle, Jena, Herrnhut og Wernigerode). Kun den mindste Del deraf er imidlertid saaledes ordnet eller bearbejdet, at det uden videre kan trykkes; men det vil dog kunne afgive gode Bidrag til Enkelt-Skildringer af Forhold eller Personer fra hin Tid, og adskilligt deraf vil derfor, om alt gaar vel, fra Tid til anden finde Plads i nærværende Tidsskrift;

men da Hr. Heiberg som sagt ikke havde faaet Tid til at lægge sidste Haand derpaa, har det undertiden været nødvendigt at ændre eller tilføje noget deri. Men saa vidt muligt er dog Forfatterens Fremstilling bevaret. *Red.*

I.

Vækkelse i København i Slutningen af Frederik IV's Tid.

Den pietistiske Bevægelse i København, der lidt efter lidt var trængt ind under Frederik IV's Regering, fik en betydningsfuld Fremgang i denne Konges sidste Regeringsaar. Hertil bidrog ingen mere end Vajsenhuspræsten Enevold Ewald og den Kreds, der samledes om ham.

Enevold Ewald var Sønderjyde, Præstesøn fra Højst ved Tønder og af en sønderjysk Præsteslægt. Som ung Mand — han var født 29. Aug. 1696 — kom han til Jena og Halle, og blev her stærkt paavirket af Pietismen¹⁾ ligesom forskellige andre danske Studerende. Da disse unge trosvarme Mænd nu kom hjem til Danmark, vakte deres Ord og Prædikener flere Steder stærk Bevægelse; især synes Ewald at have haft Gaver til at vække. En gammel Tønder-Boer, hvem hans Venner i Herrnhut havde opfordret til at fortælle noget om de gamle Dage, skriver mange Aar efter saaledes derom²⁾: »Da Prof. Ewald, der stod ved Vajsenhuset i København, ligesom ogsaa Provst Schmidt i Aabenraa, Provst Tychsen i Haderslev og flere andre, som Studenter kom hjem fra Halle og Jena, forarsagede de meget Røre, navnlig Hr. Ewald, først i Højst, hans Fødeby, dernæst i Løgum Kloster, Ravsted, Bedsted og særlig i Burkal«. Og det var ikke blot ved sit mundt-

¹⁾ Den Tvivl, A. Jantzen opkaster i Hist. Tidsskr. 6. R. 141, er næppe berettiget. Ewald er ganske sikkert i Jena bleven stærkt pietistisk paavirket af den Vækkelse, som netop i hans Studieaar gik gennem de jenensiske Studenterkredse.

²⁾ Hans Richtsen fra Tønder til Layritz 18/6 1769. [Ark. Herrnhut. R. 19 E. 4. Nr. 15].

lige Ord, Ewald virkede. I Tønder udgav han flere Smaaskrifter, baade i bunden og ubunden Stil.

Men et saadant Røre var ikke efter alle Præsters Sind. Selve Superintendenten, den alt andet end ansete Dr. Clausen, lagde de unge Prædikanter alle mulige Hindringer i Vejen¹⁾, og Præsten i Møgeltønder forløb sig i den Grad ved grove Sigtelser mod de opvakte, at han maatte gøre Ewald en meget ydmygende Undskyldning²⁾. Men Pietisterne i København havde med Glæde fulgt Ewalds Virksomhed. Han havde ogsaa aflagt gentagne Besøg i Hovedstaden og holdt Gæstepredikener der³⁾. Da derfor Vajsenhuset endelig kom igang i Efteraaret 1727, og dets Direktion gjorde alt for at faa Pietister til Lærere dér, laa det nær at kalde denne unge Mand, der allerede havde vist saa fortrinlige Gaver »til Opvækkelse«, dertil. Den 29. Nov. 1727 udnævntes Ewald, der et Par Maaneder før var bleven ansat som Lærer, til Vajsenhusets Præst. Især skal Hofpræsten P. Hersleb ivrigt have virket for hans Ansættelse⁴⁾. Som Ewalds Medlærere ansattes Gert Hansen, Jacob Thillerup og Edvard Ottosen Schwartzkopf, der senere hver paa sin Vis kom til at spille en Rolle, den ene som Herrnhuter, den anden som pietistisk Præst, og den tredie som ensom Separatist.

Ewalds Prædiken vakte snart stor Opsigt. »En større Prædikant og Katekisator haver Danmark næppe haft«, siger en af hans første Medlærere ved Vajsenhuset⁵⁾. Jordbunden i København var i visse Kredse vel forberedt for en pietistisk Forkyndelse⁶⁾. De Tanker, som de tyske pietistisk-

¹⁾ Se A. D. Jørgensen: Joh. Evald S. 7.

²⁾ Aftrykt i Khist. Saml. 4. I. 661.

³⁾ Biogr. Lex. IV, 622.

⁴⁾ A. D. Jørgensen: J. Evald. S. 7.

⁵⁾ Danske Saml. IV, 87.

⁶⁾ Det er næppe berettiget som A. D. Jørgensen i Biogr. Lex. IV, 622 at sige, at »E. synes at have været den første, som bragte Pietismen til København«.

sindede Prædikanter havde ført frem, var ogsaa gaaede udenfor deres tyske Tilhøreres Kreds, og den ivrige Polemik, som i en Række Aar, omend oftest indirekte, var bleven ført af Professor Hans Bartholin o. a. mod Tidens pietistiske Tanker, der her ligesaa lidt som andetsteds havde kunnet holdes ude, havde vakt Opmærksomhed og givet Anledning til, at Talen Mand og Mand imellem ofte havde drejet sig »om Pietismus«. Hertil kom den pietistiske Literatur, hvis Produkter frit havde faaet Lov at brede sig, den mangeaarige stadige Forbindelse med Halle paa Missionens Vegne, og ikke mindst de separatistiske Kredse, der allerede i en Aarrække havde holdt deres Forsamlinger og importeret og oversat Skrifter.

Kort efter Ewalds Ankomst kom desuden den bekendte Johan Conrad Dippel til Byen. Denne mærkelige Mand, hvis hele Udvikling er typisk for den radikale og separatistiske Pietismes Overgang til Rationalisme, havde i 7 Aar, fra 1719—1726, siddet i Fangenskab paa Bornholm. Fangenskabet skyldtes officielt en maaske falsk Beskyldning mod et Medlem af Familien Reventlow; men utvivlsomt har en Note foran i en Afskrift af Dippels Skrifter¹⁾ ikke helt Uret i at mene, at Fangenskabet »turde skyldes Udbredelsen af hans Irrlærdomme og fanatiske Sætninger«. De skarpe Angreb, som Dippel, endog i Breve til Fredrik IV selv, havde rettet mod Ortodoksiens Lærdomme, har utvivlsomt været stærkt medvirkende til hans lange Fangenskab.

Hofpræsten G. J. Conradi og andre baade inden- og udenlandske Venner tog sig imidlertid af Fangen paa Bornholm. Han blev 1726 frigiven mod strax at forlade Landet og ikke mere vende tilbage. Dippel drog til Sverrig, hvor han havde overmaade mange Venner, der sluttede sig til hans Lærdomme, særlig til hans Forkastelse af Satisfactionslæren. Han vedblev her at udsende smaa i høj Grad uortodokse Skrifter, der ivrigt bekæmpede Forsoningslæren

¹⁾ Univ.-Bibl. i Upsala, Msk. T. 88.

og andre Dogmer. Herved bragtes han ind i de da i Sverrig rasende antipietistiske Kampe, og Resultatet blev, at han maatte forlade Landet¹⁾. Han rejste saa efter Conrads Ønske til København, hvor han endog skal have praktiseret i Hofkredsen som Læge. »Han levede ganske rolig«, siger den bekendte Andreas Hojer, »og man kan ikke beskyldes ham for, at han her paa Stedet enten har søgt at gøre Gejstligheden ondt eller at skaffe sig Tilhæng«²⁾. Dette vil dog næppe sige, at Dippel har lagt Skjul paa sine Meninger i det halve Aar, han opholdt sig i København.

Vi ved tværtimod fra ham selv, at han har talt med Bekendte derom; men han havde af Oplevelserne i Sverrig lært at gaa forsigtigere frem. Selv omtaler han sit Københavnerophold i et Brev, skrevet i København 25. Juni 1728, hvori det hedder³⁾:

»Præsteskabet har endnu ikke moveret sig for min Skyld; de fleste af dem gemmer sig bag den sal. Dr. Spener. Hvad jeg har skrevet i Sverrig er ogsaa gennem Afskrifter blevet temmelig bekendt her; de, som har læst det, har ikke noget særligt derimod; heller ikke nogle af selve Præsterne, kun tror de, at Artiklen om deres Retfærdiggørelse endnu godt kunde beholdes som et Præliminære. Gud forbedre alt, som vil lade sig forbedre; hans Kærlighed i Kristus overlader jeg os til.«

Hojer mener, at Dippel godt kunde have faaet Lov til at blive i København⁴⁾. Men denne har ikke følt sig helt sikker. Ved Michaelis 1728 rejste han »frivilligt og ganske roligt« til Tyskland, »og gav«, siger Hojer, »ved sine meget forskellige Hændelser i Sverrig og Danmark et Bevis for, at deslige saakaldte vildfarende Aander (Irrgeister) sædvanlig ikke foraarsager nogen Uro hverken i Kirken eller

¹⁾ Henning, Dippel i Stockholm. (Upsala 1881).

²⁾ A. Hojer, Fried. IV. II, 210.

³⁾ Dippels Skrifter III, 631.

⁴⁾ Hojer, Fried. IV. II, 211.

Staten, saa længe Gejstligheden, efter de københavnske Præsters kloge Exempel, lader saadanne Folk gaa i Ro.»

Dippel gik i København rundt i Stilhed; hans Skrifter og hans Tanker gik ogsaa rundt i Stilhed; men der kom den Dag, da de skulde gøre sig gældende med større Kraft og give de alt tilstedeværende separatistiske Tendenser stærkere Vind i Sejlene, end de forhen havde haft.

Den Mand, som imidlertid foreløbig blev Midtpunktet for alle, der længtes efter et stærkere kristeligt Liv og som hemmeligt eller aabenbare stillede sig i Opposition til den bestaaende Kirketilstand, var Enevold Ewald. I den lille Vajsenhuskirke og senere, efter dennes Brand, i Vajsenhusets Ridestald, der omdannedes til Kirke, samledes de alle om hans Prædikestol eller i hans Vennekreds, baade de gamle Separatister, Kvækere, Arnolds og Speners Disciple, og de ny og ivrige Pietister, som var vakte ved hans Prædiken eller var blevne satte i Bevægelse af Peder Herslebs, A. Rhons eller Bluhmes Forkyndelse. »Rige og fattige, høje og lave indfandt sig med største Bifald«¹⁾.

Den alvorlige Stemning, der hvilede over København efter Branden i Okt. 1728, har bidraget til at gøre Ørerne lydhøre for Ewalds Forkyndelse, og de nyvakte begyndte at samles i Smaakredse til fælles Opbyggelse. Baade Rhon, Bluhme og Ole Hersleb (siden 1726 Præst ved Vartov) holdt gudelige Forsamlinger, men saadanne holdtes ogsaa af Lægfolk, uden at nogen kerede sig videre derom. Regeringen beskyttede jo ikke Pietisterne, selvom den lod Forsamlingerne gaa, og mange Kræfter var i disse Aar bundne ved Arbejderne for at genoprette, hvad der var lidt af Skade ved den store Brand. Imedens udbredte den religiøse Vækkelse sig mere og mere. Da døde Kong Frederik IV 12. Okt. 1730, og derved forandredes den kirkelige Situation i ikke ringe Grad.

¹⁾ Danske Saml. IV, 86.

II.

Pietisternes Forhaabninger ved Tronskiftet 1730.

Frederik IV's ret pludselige Død og de bratte Personalforandringer, som blev foretagne i Regeringen af den nye Konge, kunde ikke andet end virke noget i Retning af en Rystelse. Folk, der havde lullet sig ind i Tanken om, at alt nok foreløbig vilde blive ved det gamle, vaagnede op og spurgte: hvad nu? Og ikke mindst gælder det de kristeligt opvakte. At disse med Glæde saa' Kristian VI bestige Tronen, kan ikke undre os; og gælder dette Pietisterne her hjemme, saa gælder det maaske i endnu højere Grad de tyske Pietister, Kredsen i Halle og »de fromme Grevehoffer«, der sikkert haabede paa en ny Blomstring for Guds Rige, naar Markgrevinde Sophie Christianes Svigersøn og Sophie Magdalenes Mand besteg Danmarks Trone. Øjnene rettedes mod Danmark, og unge Adelsmænd begyndte at spejde efter, om der muligvis i Danmark skulde være Lejlighed til »at gøre sin Fortune«, mens andre »redelige Sjæle« rettede deres Blik mod Udsigterne for et Arbejde for Guds Rige. Dette sidste gælder navnlig den kloge Grev C. E. Stolberg paa Wernigerode og den ungdommelige Grev L. N. Zinzendorf, af hvilke den første var nær forbunden med Pietisterne i Halle, medens sidstnævnte netop paa denne Tid saa smaat var begyndt at blive misliebig i Hallensernes Øjne, og blev det endnu mere, da de fik Øjnene op for, at ogsaa han vilde arbejde i Danmark, som Hallenserne allerede dengang havde bestemt skulde ene forbeholdes dem.

Men medens Grev Stolberg ved klog og tilbageholdende Forsigtighed i Løbet af nogle Aar ganske vandt den ængstelige og forsigtige Konges Hjærte og vedblev at være hans Ven til det sidste; saa erobrede den indtagende Grev Zinzendorf, der var vant til at komme, se og sejre, sig kun en kortvarig Plads i den jævnaaldrende Konges Gunst, den Gang han i 1731 kom til København for at gøre sin

Opvartning ved Kristian VI's Kroning og muligt finde en Virkeplads for sine store og omfattende Planer i Danmark.

Grev Zinzendorf's Tanke om en Virksomhed i Danmark var ikke af ny Datum. Allerede i mange Aar havde der bestaaet et Fortrolighedsforhold mellem ham og Markgrevinden Sophie Christiane af Brandenburg-Culmbach. De mødtes første Gang, da den tyveaarige Zinzendorf paa sin store Ungdomsrejse kom til Castell forat besøge sin Faster, Enkegrevinde Dorothea Renata af Castell¹). Feber og en farlig Øjensygdom tvang den unge Greve til at forblive paa Castell i to Maaneder, og her kom Markgrevinden, der var den afdøde Greve Wolfgang Dietrich af Castells Niece, paa Besøg med sin Datter Sophie Magdalene hos hendes og Zinzendorfs fælles Tante²). Zinzendorfs pietistiske Strængheid var dengang saa stor, at endog hans Slægtninge, der selv var Pietister, syntes, han gik for vidt. Blandt andet plejede han hver Søndag Eftermiddag at undrage sig alt Selskab fra Kl. 3 til Kl. 7¹/₂, forat »tilbringe Tiden i stille Omgang med sin Gud og Herre«³). Markgrevinden syntes imidlertid saa godt om den unge Greve, at hun sluttede et varmt Venskab med ham, og dette gav senere Anledning til hans Besøg i Danmark. Kort efter Markgrevindens og Zinzendorfs Møde paa Castell indlededes en Korrespondance mellem dem, fra hvilken en Række Breve er bevaret⁴).

I de første Aar var Korrespondancen yderst intim. I det ældste opbevarede Brev (dat. Wäferling 22. Aug. 1721) fortæller Markgrevinden om Afskeden i Magdeburg med Datteren Sophia Magdalene, til hvis Bryllup med den danske

¹) Spangenberg Zinzendorfs Leben, S. 155. Hun var Grev Wolfgang Dietrich v. Castells (f. 1641 + 1702) 2den Hustru (f. 1669).

²) Verbeek, L. Zinzendorf, S. 98.

³) Spangenberg, Zinzendorf, S. 156.

⁴) Markgrevindens egenhændige Breve findes i Arkivet i Herrnhut. Nogle af dem ere trykte i »Gegenwärtige Gestalt des Kreuz-Reiches«.

Kronprins Zinzendorf havde skrevet et Digt¹⁾, og beder om hans Forbøn for hende. Tillige antyder hun for sin unge Ven Muligheden af sin egen Rejse til Danmark, idet hun skriver: »Hvis det er Guds Vilje at lade mig tilbringe Resten af mit Liv i min stille Ensomhed, vil jeg af Hjærtet takke ham derfor; men skulde jeg mod mit Ønske og Haab blive kaldet til Danmark eller dog til dets Grændser, saa vilde jeg gjerne af Kærlighed til min Datter paatage mig den Byrde, og kun bede Gud om at gøre mig skikket til at tjene Ham og Næsten, saa at jeg, hvad enten jeg bliver hjemme eller rejser, altid maa leve til Hans Ære og Velbehag«. Samtidig frabeder Markgrevinden sig en af Zinzendorf paatænkt Dedication til hende, da »Folk let kommer til at tænke for godt om en«.

Da Zinzendorf kort efter fik en Stilling som Hof- og Justits-Raad i Dresden, skrev han til Markgrevinden derom. Hun var »ikke altfor glad derover«, fordi han efter hendes Mening var »meget for god dertil«²⁾; men hun mente paa den anden Side, at det vilde være Synd, om han skulde grave sit af Gud betroede Talent ned, og blot anvende det til sit eget og ikke tillige til det almene Bedste.

I Anledning af de Skrupler, Zinzendorf havde ved at aflægge Ed paa de symbolske Bøger, erklærede Markgrevinden sig ganske ude af Stand til at raade »en saadan Person, som Deres Kærlighed er, og det tilmed i saadanne Ting, hvor gode Raad er dyre«. Hun mente, »hans egen Samvittighed og Overbevisning« bedst maatte kunne raade i en saadan Sag. Hvis han ønskede menneskelige Raadgivere, var de nærmeste dertil hans Bedstemoder og Professor Francke i Halle. Raad vilde Markgrevinden altsaa ikke give sin unge Ven; derimod vilde hun nok aabenbare

¹⁾ Spangenberg S. 186.

²⁾ Brev ²⁹/₁₀ 1721: »Bin ich zwar nicht altzu sehr erfreuet (weil Sie, meinem Bedüncken nach, viel zu gut dahin sind).« — De sidste Ord er udeladte i Gegenw. Gestalt S. 105.

ham sine Tanker om hans Stilling. Hun gav ham da at betænke: »Om man ikke saa meget desto mindre burde afslaa at tjene Gud i en saadan Function som den tilbødte, da det ligger klart for Dagen, at de fleste, som beklæder saadanne Stillinger, ikke er, som de burde være. Om det ikke i lige saa høj Grad er en Samvittighedssag, ved at nægte at overtage saadanne Embeder, hvis omhyggelige Forvaltning kunde øve meget godt, at skaffe fromme Folk en Bebrejdelse og gøre sig selv forkastelig, da man jo dog af Herren har modtaget Duelighed til deres redelige Udførelse. At arbejde paa sin og sin Næstes Frelse ved et tilbagetrunkent Liv paa Landet er vel bekvemt, behageligt og i og for sig al Ære værd, efter min Mening dog ikke skabt for dem, som Herren har betroet et større Talent, som de ikke uden et betænkeligt Ansvar tør vikle ind i Svede-Dugen og begrave, naar tilmed der uden deres egen Ansøgning aabnes en Dør for dem til at aagre dermed«¹⁾).

Zinzendorf havde for Markgreviden omtalt forskellige Stillinger ved det danske Hof, men ingen af dem forekom Markgreviden at være »af den sidst omtalte Art«. Hun vilde imidlertid gerne »under Haanden« arbejde paa at bringe en Person »af saadan Capacitet og kristelige Dyder«, som Zinzendorf besad, til det Hof, »hvis Bedste fremfor andre hun nu havde Grund til at søge.« Dog vilde det sandsynligvis trække i Langdrag med at faa Sagen bragt frem, »da man i saadanne Sager maa gaa meget langsomt frem og se sig vel for, hvor man skal henvende sig«. Hvis Zinzendorf alligevel stadig havde Sind til at vende sig til det danske Hof, ønskede Markgreviden at faa hans Beslutning derom at vide, da hun nemlig saa, »saa vidt som det stod i hendes ringe Magt, vilde lade det være lige saa magtpaaliggende for hende at befordre hans Bedste

¹⁾ Gegenw. Gestalt, S. 107.

som sit eget¹⁾. Hun havde allerede, da han fik Tilbud om Stillingen i Sachsen, ønsket at kunne anbringe ham i Danmark, men havde ikke skrevet noget derom, da hun endnu ikke havde kunnet udtænke noget Middel og Vej dertil.

Endnu samme Efteraar og ligeledes det følgende Foraar 1722 var der planlagt Besøg af Zinzendorf hos Markgrevinden paa Wäferling, hvor sagtens videre Forhandling har skullet finde Sted; men der kom Forhindringer, om Foraaret ved Markgrevindens hæftige Sygdom²⁾. Hun holdt imidlertid stadig Zinzendorf à jour med de danske Forhold. Den 11. Februar 1722 skriver hun, idet hun takker for Zinzendorfs sidste Brev: »Jeg erholder fra min Fru Datter fra Danmark (den Højeste ske Tak!) endnu stadig gode Efterretninger. Hun lever meget fornøjet med sin Gemal, der ogsaa ofte skriver saa naadigt og ydmygt til mig, som om han var min Ligemand«. I det sidste Brev fra Wäferling (21. September 1722) antyder hun, efter at have fortalt om sin Sygdom og takket for Efterretningen om Zinzendorfs Giftermaal, Muligheden af sin snarlige Rejse til Danmark, idet det hedder: »Hvis Gud endnu skulde føje det saaledes, at jeg blev nødt til at rejse til Danmark, og den Tid nærmede sig, vilde jeg ikke undlade at give Deres Kærlighed Efterretning derom og heller ikke glemme at huske paa Dem dér.«

Markgrevinden naaede dog ikke at faa givet Zinzendorf denne Efterretning, da hendes Afrejse blev temmelig pludselig besluttet. Hun beklagede det i sit første Brev fra København (21. Jan. 1723), da hun gerne vilde have udbedt sig Zinzendorfs Forbøn. Nu bad hun ham om, som han havde lovet, at hjælpe til med at bede om »en lykkelig Nedkomst for min Fru Datter«. Sin Svigersøn

¹⁾ Brev af 8/11 1721 (udeladt i Gegenw. Gestalt, 107).

²⁾ Breve til Zinz. 15/11 og 21/12 21; 11/12 22 og Hofmester Strobels Brev 30/6 22.

roste Markgreunden i høje Toner; »Kronprinsen er, overfor mig, ikke anderledes end en kødelig Søn. Det er en ret kristelig, forstandig og godsindet Herre, som hjærtelig elsker sin Gemalinde, og hvis personlige Meriter gør hende langt lykkeligere end den udvortes Højhed og de Avantager, som hun tillige nyder«.

Det har aabenbart ikke været uden en vis Ængstelse, den pietistiske Markgreunde drog til Hoffet i København, og hendes unge Ven delte hendes Bekymring. Med et Brev fra Slutningen af Januar 1723 sendte han nogle »Carmina« til Kronprinsessen, Prinsesse Sophie Hedvig, Prins Karl og Markgreunden, og formanede tillige den sidstnævnte. Hun takkede ham (¹³/₂ 1723) hjærteligt derfor, idet hun svarede: »Den velmente Erindring, som Deres Kærlighed behager at give mig, modtager jeg med al Taknemlighed som et Tegn paa Deres godt menende Sindelag imod mig, forsikrer derhos D. K., at det endnu aldrig er kommet i min Tanke at gaa i Komedieme eller Operaerne, og haaber allerede at have sat mig paa den Fod her, at man ikke mere vil forlange det af mig. Hidtil har jeg desuden paa Grund af mit ophovnede Ansigt kun kunnet gaa lidet ud, og har saaledes paa bedste Maner set mig befriet fra alle Anmodninger derom. Kronprinsen og hans Gemalinde har selv saa lidt Lyst til alle den Slags saakaldte Divertissements, at de saavidt mulig unddrager sig dem, og naar de (hvilket meget sjældent sker) er nødte til at være tilstede, sker det sikkert mod deres Vilje og med største Fortrydelse. Imidlertid var det ønskeligt, om denne Dagon fuldstændigt kunde fjærnes og ødelægges; men det kan alene den almægtige Gud gøre. Ellers findes her dog flere fromme Sjæle, som af Hjærtet søger og frygter Gud, og det herværende Hof er ikke af de værste, hvis ikke stadig forskellige Ting blev bibeholdte, hvilke Verden holder for privilegerede, og som den hverken vil lade tage fra sig eller anse som Synd. Jeg haaber ved guddommelig Naade at kunne føre mit Levned her saa-

ledes, at Deres Kærlighed og andre ikke skal tage Anstød af mig«.

I de følgende Aar fortsattes den fortrolige Korrespondance mellem Zinzendorf og Markgreviden, som af »forskellige Aarsager« bad Zinzendorf om »ikke at vise eller communicere nogen hendes Breve«. Hun meddelte ham (³/₄ 1723) Prins Fredriks Fødsel«, og Zinzendorf formanede hende til at sørge for at »Prinsen ligesom et andet lille Barn først og fremmest blev ført til den Herre Jesus«; han havde baade hos de kejserlige og i Dresden set, hvorledes man behandlede den første Prins »som en Halvgud«, og mente, dette var Skyld i den førstnævnte Prinses Død¹). Markgreviden trøstede Greven i sit Svar²), idet hun meddelte ham: »Den lille Prins trives, Gud være lovet, godt, og jeg kan just ikke sige, at der gøres megen Stads af ham. Det synes heller ikke, som om han endnu for Tiden inclinerer til megen Stads og Pynt³), thi han lader sig saa ugerne omgaas, at man er glad, naar man efter tysk Maade blot kan svøbe ham nødtørftig, hvorved han befinder sig bedst og taaleligst. Hans Forældre anser ham som en dyrebar Gave fra Gud, og erkender fuldtud, at Han, som har skænket ham, ogsaa har Magt til at tage ham igen. Derfor ser de stadig paa Herrens Hænder og søger og venter hans Dages Forøgelse af Livets Herre«.

Markgreviden raadslaar ogsaa med Zinzendorf om sine Sønner, endog om en Giftermaalsplan for den ene, hun udbeder sig og faar Underretning om en Hofskandale og andet Hofnyt i Dresden, hun opfordrer ham og »andre fromme Sjæle« til at »fordoble deres Bønner« for Kronprinsessen i Anledning af dennes andet Svangerskab, hun fortæller om sine Forhold i København, takker for tilsendte Vers og Efterretninger om Herrnhut og lover at

¹) Z. til Markgr. ³⁰/₄ 23.

²) Markgr. t. Z. ¹⁹/₆ 23.

³) Prinsen var ikke to Maaneder gammel!

staa Fadder til Zinzendorfs ventede Barn¹⁾; hun meddeler ham Kronprinsens Titel til Anvendelse i en Dedication og fortæller fuld af Jubel om sin Datterdatters Fødsel²⁾; hun beklager sig, da Zinzendorf ikke synes at have skrevet i Anledning af denne Prinsesses Ankomst³⁾, og condolerer ham i Anledning af hans ældste Søns og hans Bedstemoders Død⁴⁾. Gang efter Gang beder hun om Undskyldning, fordi hun ikke har faaet svaret paa tilsendte Breve. I Almindelighed skyder hun Skylden paa sine daarlige Øjne og sin Hovedpine; eengang ogsaa paa sin store Korrespondance — hun havde nemlig i et Aar skrevet ikke mindre end 389 Breve⁵⁾; men hun takker Zinzendorf, at han trods hendes Efterladenhed »ikke ganske vil afbryde Korrespondancen«⁶⁾.

Hun havde imidlertid næppe behovet at være saa taknemlig derover, da Zinzendorf sikkert ikke har tænkt paa uden Nødvendighed at afbryde denne forønskede Forbindelse med Danmark, selvom et Brev forblev ubesvaret. Som tidligere omtalt, syslede hans Tanker allerede 1721 med danske Planer, og det vedblev de med, lige til han endelig 1731 kom derhen. Fra Tiden lige før Markgrevindens Rejse er opbevaret en (udat.) Brevkoncept, hvori Zinzendorf takker for de gode Efterretninger fra Danmark og udtrykker sit Haab om engang at kunne gøre Kronprinsessen sin Opvartning. Han skriver, at han i Fortrolighed kan meddele hende dette, fordi hun ved, »at det ikke er mig om Ære og deslige Avantage at gøre, men om Jesu Rige, som paa det sidste skal befordres ved Jægere, ligesom i Begyndelsen ved Fiskere, efterdi Lærerstandens er meget fordærvet«. Markgrevinden paa sin Side

1) 20-23/6 24. 2) 30/6 24. 3) 28/8 24. 4) 19/2 25; 4/4 26. 5) 18/1 24.

6) Zinzendorf havde bedt om hendes Portræt; men hun afslaaer det, idet hun skriver, at hun maa aabenhjertigt sige: »at jeg i dette Stykke ikke kan opfylde Deres Forlangende, thi intet er mig mere imod end at lade mig male, hvorfor jeg ogsaa har afslaaet det overfor selve Kronprinsen og mine egne Børn«.

opmuntrede disse Rejsetanker hos Zinzendorf, selvom hun samtidigt advarede ham mod falske Forestillinger om Danmark. »Skulde Deres Kærlighed«, skriver hun (i Maj 1723) »en Gang resolve at komme hertil, vil det altid staa Dem frit for, men om De vil finde alt overensstemmende med den gode Idé, De har dannet Dem om Forholdene her, ved jeg ikke, da Hoffet dog altid forbliver Hof, det være saa godt, som det være vill!«

Men hendes Ord dæmpede ingeniunde Grevens Forhaabninger for Danmarks Fremtid. »Det kære Danmark vil faa endnu mere Lys og Opbyggelse ved denne himmelske Forbindelse¹⁾, som jeg ikke kan tænke paa uden Glæde«, skriver han i et Brev, og kort efter i et andet²⁾: »Jeg kan ikke sige, hvad Danmark er i mine Øjne og i mit Hjærte, og bliver jo længere jo mere«.

Markgrevindens svage Øjne og hyppige Sygdomsanfald gjorde det efterhaanden besværligt for hende at skrive til Zinzendorf saa ofte, som hun havde gjort de første Aar i København. Men 1728 mødtes de igen personligt hos Grev Heinrich XXV af Reuss i Gera, hvorhen Markgrevinden var kommen i sin Svigersøns og Datters Følge³⁾. Zinzendorf lærte her Kronprinsen personligt at kende, til hvem han allerede ved dennes ældste Barns Fødsel havde rettet en naadigt optagen Lykønskningsskrivelse⁴⁾. Men ret meget vide vi ikke om deres Møde her. Kronprinsen skal have erkyndiget sig om Menighedens Tilstand i Herrnhut⁵⁾. Spangenberg beretter, at de kongelige Herskaber »underholdt sig med ham om det, som hans Hjærte var opfyldt af, nemlig om Kristus og hans Rige. Tillige bevidnede de i de stærkeste Udtryk, hvor megen Pris de satte paa

¹⁾ Kronprinsens og Sophia Magdalenes.

²⁾ Z. til Markgr. 27/1 og 1/6 24.

³⁾ H. L. Møller, K. Kristian VI og Grev Kr. E. af Stolberg-Wernigerode, S. 21.

⁴⁾ S. C. t. Zinz. 19/6 23.

⁵⁾ Verbeek L. Z. 98.

Brødrene, af hvilke de havde lært nogle at kende, nemlig Hans og David Nitschmann, der Aaret før havde besøgt København.

Mere kan ikke oplyses om Markgrevindens og Zinzendorfs Forhold før hans Rejse til Kroningen 1731, men inden der fortælles herom, maa vi standse og gøre Rede for en anden Forbindelse, Zinzendorf havde knyttet med Danmark, nemlig med Hoffet paa Vemmetofte og Geheime-raad, Overkammerherre C. A. Plessen.

Da Zinzendorf 1723 havde ladet Johan Arndts »Sande Kristendom« oversætte paa Fransk, sendte han Markgrevinden to Exemplarer, af hvilke hun gav sin Svigersøn det ene. Markgrevinden fandt Oversættelsen særdeles god, men beklagede, at Bønnerne, der fandtes i den tyske Udgave, var udeladte. Men da Zinzendorf senere bad Markgrevinden skaffe sig Assistance fra Danmark til Uddelingen af Bogen i Frankrig, afslog hun dette. Prins Karl og Prinsesse Sophie Hedvig vilde hun ikke henvende sig til, og Kronprinsen og Kronprinsessen havde ikke Raad. Samtidig havde imidlertid Zinzendorf henvendt sig direkte til Plessen i et nu tabt Brev¹⁾, der er det første Spor til den Forbindelse og det varme Venskab, som længe bestod mellem disse to højst forskellige Mænd. Plessen svarede Zinzendorf, at hverken Prinsen eller han selv havde vidst noget om denne Oversættelse. »Da imidlertid et saadant Forehavende (nemlig Bogens Uddeling i Frankrig) kun kan anses for kristeligt og rosværdigt, og da tillige Eders Højbaarenheds Iver for Guds Ære er bekendt«, saa har Plessen anvist 300 Rigsdaler til Udbetaling til Zinzendorf hos et tysk Bankierfirma²⁾. Det følgende Efteraar 1725 sendte Zinzendorf gennem Plessen³⁾ Prins Karl Relationer om

¹⁾ dat. 8/10 24.

²⁾ Pl. t. Z. 14/11 24. Plessens og Z's Brevvexling findes A. H. [R 20, C, 3, 5].

³⁾ Z. t. Pl. 26/11 25 (tabt Brev).

Uddelingen af Arndts »Sande Kristendom« i Frankrig. Baade Plessen og Prinsen takkede Zinzendorf i Breve den 7. Jan. 1726¹⁾. Prinsen takkede for de forskellige Breve han havde modtaget og for et tilsendt Exemplar af den omtalte Bog og udtalte sin Glæde over Zinzendorfs »Troskab og usædvanlige Iver for at befordre og udbrede Guds Ære«.

Det følgende Aar sendte Zinzendorf tre Exemplarer af den af ham udgivne saakaldte Ebersdorfske Bibel, bestemt for Prinsen, Prinsessen og Plessen, ledsaget af en Følgeskrivelse til Plessen²⁾, for hvilken Gave ligeledes baade Prinsen og Plessen takkede og ønskede al mulig Velsignelse over Zinzendorfs Virksomhed³⁾. Kort efter fik Prinseparret paa Vemmetofte Besøg fra Herrnhut.

Den lille Menighed her havde i Sommeren 1727 oplevet en stærk Vækkelsestid, der havde kulmineret i den berømte Nadverfest i Kirken i Bertelsdorf 13. August 1727, den Dag, som Brødremenigheden siden har betragtet som sin egentlige Stiftelsesdag. Sine Naadeserfaringer var det dengang ikke Skik at bevare for sig selv. Trang til Udveksling af religiøse Erfaringer er et almindeligt Træk hos de opvakte i det 18de Aarhundredes 1ste Halvdel, og denne Trang rørte sig særlig stærkt i Herrnhut. Dels med, dels uden Zinzendorfs Sanction drog da de herrnhutiske Brødre ud forat »vinde Sjæle for Frelseren og pleje Samfund med Guds Børn og Tjenere«⁴⁾. Ofte medbragte de en Anbefalingsskrivelse fra Zinzendorf til hans fornemme Forbindelser rundt om. Af disse »Botschaftsreisen« udviklede sig senere Brødremenighedens store Indre-Missions og Sjælesørger-Arbejde (»Diaspora-Thätigkeit«). Et saa-

¹⁾ Prins Karls og Prinsesse Sophie Hedvigs Breve til Z. findes A. H. [R 20. C. 1, e og i].

²⁾ Z. til Pl., før April 1727 (tabt).

³⁾ Pl. t. Z. 1/4 27. Prinsens Brev er gaact tabt.

⁴⁾ Spangenberg, L. Z. 452. Burekhardt, 46. Büd. Samml. II. 268.

dant »Botschaft« blev nu ogsaa sendt til Danmark, idet de to Brødre Hans og David Nitschmann i Slutningen af September 1727 blev sendte til Vemmetofte¹⁾. Da Rejsen blev foretaget til Fods, ankom de først her sidst i Oktober. De medbragte et nu tabt Brev til Prins Karl fra Zinzendorf²⁾, hvori han dels bad Prinsen staa Fadder til hans ældste, d. 19. Sept. fødte Søn, dels bad ham modtage en Afskrift af den Skildring af den gamle mähriske Kirke, som Z. havde affattet. Prins Karl takkede i et overordentlig venligt Brev³⁾ baade for Fadderskabet og for de skriftlige og mundtlige Efterretninger, som de to Brødre havde bragt. »De har gjort mig en ganske sjælden og opvækkende Fornøjelse«, skriver Prinsen, »til hjerteinderlig Pris af den guddommelige Ære, ved Betragtningen af den store Guds ganske særlige naadefulde Førelser, hvorved den guddommelige Sandheds lille Gnist bestandig er bleven bevaret i saa lang en Tid under saa haarde menneskelige Forfølgelser og Undertrykkelser, og endelig igen bleven bragt frem i det klare Lys«⁴⁾. Ogsaa til Prinsesse Sophie Hedvig medbragte de to Brødre et Brev fra Zinzendorf og en Afskrift af Brødrehistorien. Paa Vemmetofte blev de to Udsendinge aabenbart behandlede særdeles godt, og Prinsesse Sophie Hedvig havde, som hun udtrykker sig, »en ualmindelig Fornøjelse af dem«. Fra Vemmetofte rejste de to »Brødre« til København, hvor de blev modtagne af Markgrevinden⁵⁾. Efter deres Tilbagekomst til Herrnhut sendte Zinzendorf d. 20. Dec. 1727 Hofmarskal Bülow en hjertelig Takskrivelse⁶⁾.

Samtidig skrev han til Plessen i Anledning af et Brev, rimeligvis tilbagesendt med de to Brødre, hvori Plessen

¹⁾ Spangenberg 453.

²⁾ dat. Dresden 21. Sept. 1727.

³⁾ A. H.; tr. i Büd. Samml. III. 625 f., jf. Brasch: Vemmetofte II. 161.

⁴⁾ En Del af Brevet er tr. hos Verbeek, 94.

⁵⁾ Verbeek 98.

⁶⁾ Tr. hos Brasch: Vemmetofte II, 162.

havde gjort forskellige kritiske Bemærkninger til et Brev fra Zinzendorf¹⁾. Denne havde i dette Brev baade søgt at forsvare sin egen Lyst til at blive Præst og de herrnhutiske Brødres Fremgangsmaade, men Plessen var af en anden Mening og formanede navnlig Zinzendorf til Forsigtighed, idet han (10. April 1728) skrev: »Forøvrigt har det ingenlunde været min Mening at dadle Deres Højbaarenheds Iver og Lyst til at videre-plante den sande Guds frygt saa meget som muligt, og paa det varmeste anbefale den sande gørlige Kristendom for alle og enhver, langt mindre at finde noget Deres Fødsel og Stand uanstændigt i saadan kristelig Iver, fordi for det første intet kan være glædeligere for en Christen end at se sin Frelzers og Konges Rige meget formeret, og for det andet, Standen i en Kristens Øjne er noget saa lidet, at den ikke engang fortjener at nævnes, naar Talen er om vor Herre Jesus. Alene at det, som de Mæhriske Brødre kalde at forkynde Vor Herre Jesus, maa ske med den største Agtpaagivenhed fra Deres Højbaarenheds Side, har jeg allervænligst bedt om, og gentager det hermed endnu engang, ene og alene af den Grund, at Vor Herres Jesu Navn, i og for sig, paa alle Steder, hvor D. H. kommer hen, Gud være lovet, er bekendt, og daglig, efter ethvert Lands Øvrigheds Foranstaltning — vel ikke overalt i den Renhed, man kunde ønske, men dog i Almindelighed efter bedste Viden og Samvittighed — offentlig forkyndes, og ingen uden Synd kan modsætte sig den kristne Øvrigheds Ordning i offentlige Sager, og man tillige, efter min ringe Mening, har Lejlighed nok til i sit ordinære Kald og almindelige menneskelige Omgang at forkynde det sande Væsen i Kristus ved godt Exempel, Tale, Kærlighedsgerninger og trohjærtig redelig Bekendelse af Jesu Navn og af at man er hans Tjener, overfor troende og vantro, høje og lave, paa alle Maader og hvor man er. Hvilket visseligen efter mit Begreb er stærkere Forkyndelser

¹⁾ Nn tabt.

og Prædikener, end om man nok saa længe deklamerede fra en Prædikestol eller paa Gaderne, og jeg kan derfor ikke bifalde D. H.s besynderlige Ønske, (selvom jeg betragter det som stammende fra det allerbedste Hjærte), dette nemlig, at De saa stærkt ønsker at blive kaldet bort til det aller-ringeste Præsteembede, selv om det ogsaa var et Landsbykald, ti jeg tilstaar gerne, at skønt jeg venerer det sande Præsteembede over alt i Verden, vilde jeg alligevel under de nuværende derved forefaldende helt betænkelige Omstændigheder anse det for den allerstørste Fristelse, selv om jeg blev kaldet dertil efter den nuværende Skik paa den allerbedste Maade, og selv om jeg erkendte at jeg var lige saa dygtig dertil, som jeg nu ved, at jeg er udygtig. Imidlertid være det langt fra mig ved mine Sentiments at ville imponere noget Menneske i Verden i en Samvittighedssag, langt mindre D. H., der har ladet sig befinde saa tro i Herrens Tjeneste og alle Kærlighedsgerninger. Jeg ønsker Dem tværtimod al guddommelig Bistand, og forsikrer, at det, som fornemmelig har drevet mig til at lade min ringe Mening komme frem ved de hidsendte mæhriske Brødre, og herved at gentage den, kommer af min store Estimate for D. H. og Bekymringen for, at den saa smukke og opbyggelige Kærligheds- og Barmhjærtigheds-Gerning til Guds Ære, som De aandeligt og legemligt har vist hine arme Mennesker, skulde lide et voldsomt Stød, og maaske uden Nødvendighed, naar man ved en Iver, hvortil der ikke i Øjeblikket var Trang, selv offererede sig for Forfølgelsen, i Stedet for efter Guds Vilje i al Stilhed at oppebie den, og kun stadig vedblive i Tro, Kærlighed og Ydmyghed, hvorved det begyndte Gode vilde bestandig mere og mere bekræftes og øges.«

Om Zinzendorf har svaret paa denne kloge Formaningsskrivelse, er ikke bekendt, da der ikke er bevaret flere Breve, hverken fra Zinzendorf eller Plessen før fra Tiden efter Tronskiftet i Okt. 1730, ved hvilket Plessen blev Statminister.

I December 1730¹⁾ skrev Zinzendorf til Plessen for efter vedkommendes Families Ønske at bede om godt Vejr for en Grev Callenberg, som Kristian VI havde afsat fra hans Amtmandsstiling i Pinneberg, og samtidig udtale nogle gode Ønsker for Plessen. Denne svarede i et meget venligt Brev, hvori han ogsaa gjorde Rede for Grundene til Grev Callenbergs Afsættelse, der var alt andet end ufortjent. Tillige udtalte Plessen en Række gode Ønsker for Zinzendorf, der svarede med et endnu hjærteligere Brev²⁾. Naar Z. i dette Brev udtaler sin sikre Forvisning om, at Herren vil bruge Plessen »som et af sine Redskaber i de med saa salige Aspecter i Norden frembrydende gode Tider«, saa hører vi gennem denne Udtalelse den Mands Glæde, der allerede i mange Aar havde baaret i sit Hjerte som en Yndlingsidé den Tanke engang at komme til at virke for Herrens Sag i Danmark. Snart skulde han selv komme derhen.

Men inden vi nærmere omtaler Zinzendorfs Danmarksrejse, maa vi standse ved det Spørgsmaal, hvem foranledigede Grevens Rejse til Danmark? hvem opfordrede ham til at komme herind? havde Kristian VI selv indbudt sin Svigermoders og Gemalindes unge Ven og Slægtning?

III.

Zinzendorf i København 1731.

»En af Kong Christian VI's første Regeringshandling var at indbyde Grev Zinzendorf til Danmark«, skriver Ludvig Helveg 1845³⁾, og siden da er denne Indbydelse gaaet igen hos forskellige Forfattere⁴⁾, medens tidligere

¹⁾ Z. t. Pl. 11/12 30 Paaskriften [1729] paa denne udaterede Brevkoncept er forkert, hvilket ses af Plessens Svar.

²⁾ Z. t. Pl. 20/1 31.

³⁾ For Literatur og Kritik III, 231—2. Jfr. Helveg, Den danske Kirkes Hist. efter Reform. 2. Udg. II, 14.

⁴⁾ H. M. Fenger, S. 111. L. Koch 151. Koch og Rørdam 130. Lundbye 28. Indbydelsen findes ikke omtalt hos Edv. Holm.

Forfattere og Brødremenighedens egne Historieskrivere intetsteds omtaler den, ligesom Zinzendorf selv heller aldrig i sine trykte Skrifter nævner nogen direkte Indbydelse¹⁾.

Zinzendorf var, dengang Kristian VI besteg Tronen, fuldt optaget af Forholdene i Herrnhut; men hans Ungdomsdrøm havde været at komme til at arbejde for Guds Rige under Kong Kristians Scepter; og da der nu fra alle Sider blev sagt, at han vilde blive eller allerede var engageret hos den ny Konge af Danmark, saa besluttede han selv, efter lange Overvejelser og Raadførsel baade med Gud og Mennesker, at »profitere« af dette Rygte, og idet han gjorde den nye Konge sin Opvartning at søgte »at negociere noget convenabelt«. I den Anledning skrev han til Frøken Seidewitz²⁾, der var Hofdame hos hans gamle Veninde Markgreviden. Zinzendorf havde tidligere korresponderet med hende, og to af hendes kvindelige Slægtninge opholdt sig paa dette Tidspunkt i Herrnhut³⁾. Frk. Seidewitz gav ham i sit Svar (¹⁰/s 1731) de Oplysninger om Tiden og Stedet for Kroningen, som han havde udbedt sig. Hun havde af hans Brev set, at han var »fast bestemt paa at komme til Kroningen«, og hun vilde derfor gøre, hvad hun kunde, for at skaffe ham Bolig. Han havde spurgt, om han kunde komme incognito, men dette, skrev Frøkenen, »vil ikke ret godt kunne gaa an, da der her ved Hoffet er mange, der har set Dem i Gera.« Brevet slutter med en Hilsen fra Markgreviden.

Imidlertid synes det, som om man er bleven bange for Zinzendorfs Besøg ved Markgrevidens Hof, eller ogsaa, at man har været bange for ikke at opnaa nok ved dette Besøg. I et senere Brev (¹⁰/4 1731) bemærkede Frøkenen, at Kroningen vilde komme til at foregaa meget hurtigt, og umiddelbart derefter vilde Hoffet rejse til Holsten; »derfor

¹⁾ Se navnlig Gegenw. Gestalt. 60.

²⁾ Khist. Saml. 4. I, 651. Brevet er nu tabt.

³⁾ Z.'s Brev til Frk. S. ¹⁴/12 1728. Plitt: Neue Brüdergesch. 301. (MSS. i Hhut) kalder dem hendes Søstre.

vil det være den mest ubekvemme Tid til at profitere af Hoffet og blive bekendt dér«. Hun sluttede med at sige, at hun havde skrevet dette, forat Zinzendorf intet skulde have at bebrejde hende, hvis det ikke gik, som han havde troet og ønsket.

Dette Brev modtog Zinzendorf først, da Forberedelserne til hans Rejse allerede var trufne, da Rejsen var aftalt med Menigheden, og »den kære Frelser« efter Brødrenes daværende Bede-Metode »allerede var bleven takket, fordi Rejsen var gaaet godt«. Men det virkede alligevel noget forstyrrende paa Grevens Sindsstemning. Han skrev strax (^{23/4}) 1731) et langt Svar og beklagede, at hans sidste Brev havde stødt og var blevet misforstaaet, som om hans Hensigt var »at gøre sin Fortune«. Naar han havde omtalt de store Ideer, man gjorde sig om ham, var det »af lutter plaisanterie«. Skraalet om hans »Avancement i Danmark« var desuden slet ikke fremkommet nu, men var »opstaaet strax efter Kongens Tronbestigelse af en mere end 8-9aarig Præsumtion«. Han havde hverken svaret Ja eller Nej dertil, da Sagen jo var uvis. Men hvis han havde næret saadanne Planer, som Frk. Seidewits syntes at formode, saa vilde han have anset hendes Brev som en Befaling til at blive hjemme. Dette var imidlertid ikke Tilfældet. Forat ingen Egenvilje skulde indblande sig i hans Beslutning, havde Zinzendorf ladet Loddet træffe Afgørelsen, saa nu var han vis i sin Sag. Først havde han spurgt ved Lodkastning, om han 1) kunde eller 2) skulde rejse til Danmark. Hvis Loddet var faldet paa det første o: hvis han havde faaet Frihed til at gøre, som han vilde, saa vilde han være bleven hjemme; men da Loddet havde afgjort, at det var Herrens Vilje, at han skulde gaa, saa fulgte han det nu i Blinde. Desuden havde han nogle Dage, før Frk. Seidewits's Brev kom, endnu engang brugt Loddet forat faa at vide, om han ikke maatte opsætte Rejsen, men faaet det Svar, at han skulde ile, og derfor ilede han nu imorgen afsted. Han haabede at faa Lejlig-

hed til at tale et Par Timer med Markgreviden. Tillige havde han nogle meget gode Venner, som han gjerne vilde lære endnu bedre at kende, og naar dette Maal var naaet, saa vilde han være tilfreds.

Et Svar (af $\frac{3}{5}$ 31) paa dette Brev naaede Zinzendorf i Hamborg. Frk. Seidewitz meddelte ham heri, at hun havde sørget for Bolig til ham, og at hun glædede sig til at se ham og tale med ham samt forklare sit korte Brev rigtigt. Det skulde ikke forstaas ganske, som han havde optaget det¹).

Af denne Korrespondance synes det tydeligt at fremgaa, at Zinzendorf ikke har været indbudt til Kongens Kroning, men at han, den tyske Rigs greve, selv havde indfundet sig forat gøre Kongen sin Opvartning. Imidlertid synes det alligevel, at han har faaet, om ikke en direkte Indbydelse, saa dog en Tilskyndelse til at komme til København gennem Overkammerherre C. A. Plessen. Dette fremgaar af en desværre ikke helt læselig og udateret Koncept²), som efter al Sandsynlighed stammer fra denne Tid og lyder saaledes:

Højbaarne naadige Hr. Geheime-Raad.

Af Deres Exc.'s naadigste Haandskrivelse har jeg med et gudhengivent Sind erfaret, at det har behaget Deres kongelige Majestæt, min allernaadigste Herre, endnu i Naade at kalde min ringe Person »zu der functione [ulæseligt Ord] et antecessoriae«, hvorfor jeg nu, saasnart som vel muligt, i Slutningen af April Maaned har i Sinde at begive mig paa Vej. Altsaa venter jeg blot ved et Par Ord hos Hr. Post-Sekretær Gangloff i Hamborg Deres Exc.'s nærmere Ordre angaaende et og andet, som nødvendigvis maa observeres ved min Rejse derhen, f. Ex.

¹) Endnu et Brev har Frk. Seidewitz skrevet af væsentlig samme Indhold. Hun siger heri, at hun »har hørt, at han bringer Hr. Greven af Castell med«.

²) Ark. Hh. R. 20. C. N. 3.

hvor jeg har at melde mig i København, og hvorledes og paa hvilken Maade jeg fremdeles har allerunderdanigst at efterleve den Kongelige Befaling; jeg vil med største Ærbødighed berede mig til at følge alt det, som Deres Exc. i denne Sag behager at befale, og som vil være indenfor den mig af Gud skænkede Evne.«

Hvis dette Brev, som unægtelig alt tyder paa, har været rettet til Plessen, har denne, som stadig nærede og, som vi skulle se, længe vedblev at nære en varm Interesse for Zinzendorf, rimeligvis, da han han hørte, at denne agtede sig til København, sørget for, at han som Kongens Gæst kom til at overvære Kroningen.

Alt synes saaledes at være blevet lagt tilrette for Zinzendorf. En Vej havde aabnet sig for ham til Danmark.

Paa dette Tidspunkt stod Zinzendorf endnu i Venskabsforhold til Pietisterne i Halle, om end Venskabet var varmere fra hans end fra Hallensernes Side. Paa Rejsen til og fra København aflagde han Besøg baade i Halle og hos Hallensernes Venner, den grevelige Familie Stolberg paa Wernigerode. Han var opfyldt af en glødende Iver for Guds Riges Udbredelse, og med en ung Adelsmands paafundsrige Fantasi spejdede han efter Lejligheder til at sætte noget hidtil uovertruffet i Gang. Vi møder hos ham den mærkeligste Blanding af religiøs Begejstring og stolt Bevidsthed om sin »sociale Stilling«. Markgrevinden havde nogle Aar tidligere skrevet til ham: »Vent, til Tiden er der«! Nu var den kommen. Og nu kom Zinzendorf, ikke for at »gøre sin Fortune«, men for i Danmark at finde en saadan Ansættelse, at han, som han selv siger, »ej blev bragt bort fra sit Maal«. Hvad var da Zinzendorfs Maal? Statssager havde han paa Grund af sine Erfaringer ingen Lyst til. Men dog var der en Statsstilling, han kunde ønske sig. En Ministerstilling hos Kong Kristian maatte kunne forenes med et Arbejde for Guds Rige. Den maatte kunne give Lejlighed til: »das Land dieses lieben Fürsten

zu erfüllen mit Beweisen der Ehre Gottes u. seines kommenden Reichs«¹⁾).

Før sin Afrejse fra Herrnhut brugte han efter Brødre-menighedens daværende Skik Loddet forat faa at vide, om han skulde handle »doucement, rigoureusement, indifférent eller prudemment«. Loddet faldt paa det sidste²⁾. Vi skulle senere se, hvorledes Zinzendorfs »prudence« ytrede sig i København.

Paa Rejsen besøgte han de pietistiske Kredse, hvor han kom frem. Han var, som ovenfor nævnt, Gæst baade i Halle og paa Wernigerode³⁾. I Itzeho traf han sin Ven og Frænde Grev Castell, der ogsaa var paa Vej til København. I Rendsborg besøgte han General-Superintendent Conradi og holdt Forsamling i hans Hus⁴⁾. Conradi bad »med mange Glædestaarer«⁵⁾ Greven og de ham ledsagende Brødre ikke at glemme dem, men komme og hjælpe dem, hvilket Greven ogsaa lovede. Saa gik Rejsen videre, fra Lillebæltsoverfarten af atter i Selskab med Grev Castell, der i Rendsborg havde besøgt Statholderen, Sophie Magdalenes Broder, Markgrev Fredr. Ernst af Culmbach⁶⁾. Zinzendorf kom til København Pinselørdag, d. 12te Maj, og blev modtaget med aabne Arme. For den tyske Rigsgreve traadte Skildvagten i Gevær, og den vagthavende Løjtnant ledsagede ham paa Kommandantens, Grev Sponnecks, Befaling til hans Kvarter i Stormgaden⁷⁾, lige bagved det kongelige Palais, hvor Bolig var indrettet for ham og Grev Castell. Denne fik to, Zinzendorf »tre smukke Værelser en plein pied«. Allerede samme Dag aflagde

¹⁾ Plitt: Neue Brüdergeschichte. (Mnscr. i Arkivet i Herrnhut). 295.

²⁾ Plitt, anf. Skr. 296.

³⁾ Se Spangenberg: Leben Z.'s 681 f.

⁴⁾ For Literatur og Kritik III, 232.

⁵⁾ Plitt S. 299.

⁶⁾ Plitt, S. 300.

⁷⁾ I Madame Seifferts Hus, hvor Baronesse Marchal havde sin Lejlighed. (Se Frk. Seidewitz' Breve).

hans Barndomsven fra Halles Pædagagium, Baron Söhlen-thal, ham en 4 Timers Visit og overbragte forskelliges, bl. a. den kongelige Svigermoders, Markgrevindens, »Compliments«. Zinzendorf selv besøgte samme Aften Kristianias Biskop Peder Hersleb, der efter sin Bispevielse d. 25. Marts var forbleven i Byen for at overvære Salvingen, og »forbandt sig hjærteligt med ham«.

Pinsemorgen fik Zinzendorf Besøg af Overkammerherre C. A. Plessen, der i Forværelset underholdt sig i tre Kvarter med Z.s Ledsager David Nitschmann¹⁾. Om Eftermiddagen spiste han hos Overkammerherren og holdt derefter opbyggelig Forsamling i hans Hus. Anden Pinsedag hørte han Bluhme prædike om »den indre Salvelse« med saadan Glæde og Realitet, skriver han, »at jeg heller ikke har haft et Ord at indvende«. Efter Prædiken²⁾ kom Carl Plessen hen til Zinzendorf og meddelte ham, at Kongen ønskede at tale med ham. »Tal med ham«, tilføjede Plessen, »som et Guds Vidne; som et saadant er De karakteriseret blandt os«. Derpaa fik Zinzendorf Audiens sammen med nogle andre; men alt synes at være gaaet ganske formelt til ved denne Lejlighed. I de følgende Dage og Uger var han en velset Gæst i den fornemme Verdens pietismevenlige Kredse. Overalt blev han fejret, saa han skrev til Herrnhut: »Bed for mig, at jeg maa kunne bære al denne verdslige Ære«. Ved Taflet hos Prinsesse Sofie Hedvig Pinsedag spiste han sammen med Landets fornemste Mænd: »Domestiquerne maatte ud, og vi talte frit om Naaden«, skriver han. Senere havde Plessen fortalt ham, at Prinsessen var meget tilfreds dermed; de havde nemlig alle [sc. de fornemme Pietister] frygtet for Zinzendorf; nu takkede de Gud, at han var kommen³⁾. I Carl Plessens Hus holdt Zinzendorf ogsaa de følgende Dage opbyggelige Forsamlinger.

¹⁾ Utvivlsomt Hofmesteren.

²⁾ Spangenberg: *Leben Z.'s* 684 er unøjagtig.

³⁾ Plitt. 301.

Blandt dem, der besøgte ham i Stormgaden, nævner han »tre Elefantriddere«: Anton Greve af Altenburg, Overjægermester Friedr. v. Gram og Geheimeraad v. Münch, samt Stiftamtmand J. L. Holstein, Peder Hersleb, Schröder, Söhlenthal og andre fornemme Folk, og han fandt selv Lejlighed til at tale med den 8-aarige Kronprins om Frelseren. Selv holdt Zinzendorf kun Forsamlinger i de fornemme Kredse; til de borgerlige var han for fornem; men her erstattedes han af sine Ledsagere og Tjenere, de to David Nitschmann, den senere Biskop og den senere Syndicus.

Da Kongen personlig viste Zinzendorf megen Opmærksomhed, gjorde andre naturligvis det samme og overøste ham i den Grad med Æresbevisninger, at han blev ganske træt og fortumlet deraf. Han længtes efter sit stille Herrnhut. »O, beder«, skriver han til Brødrene dernede, »at jeg maa naa mit ædle Maal at gøre Jesus bekendt i Sjælene«. En anden Gang skriver han: »dass das Herz des Königs, der Königin, der Markgräfin, alles hoch u. nieder, Geistl. u. weltl. gewandt ist wie ein Wasserbache, darum eile ich sehr in die Schmach nach Herrnhuth, u. in die bitter-süssen Leiden, weil mir die abgismackte Süßigkeit der Weltherrlichkeit so verdrieslich ist, dass ich schon etliche Tage ganz traurig bin; ich suche einen jeden Augenblick anzuwenden, da ich kann meinen Heyland mit Kraft an die Herzen tragen, u. das thun auch meine Domestiquen u. Brüder mit höchster Autorität u. Weisheit«¹⁾.

Og videre skriver han: »Damit Ihr nun kurtz den Zustand wisset, so ist das ganze Königl. Haus öffentl. vor Christum, doch mit vielen particulier Schwachheiten, das Ministerium (bis auf Carl Plessen) gegen ihn«. Zinzendorf giver tillige en Oversigt over forskellige Personers aandelige Beskaffenhed, med hvilke han er truffen sammen. Bi-

¹⁾ Brev fra Zinz. til Dober.

skop Hersleb kaldes en »dyrebar Broder«, Biskop Worm »en Ulv«, Skriftefaderen [o: Frauen] »en Pietist«, Hofpræst Bluhme »en tro Bekender, men uden Forstand«, Pastor Rhon »en klog og indsigtfuld, men selvindtagen Mand«, Pastor Ewald »en sand Kristi Efterfølger og Stridsmand«, Brødrene Grothaus »to redelige Israeliter«, J. L. Holstein og Schröder »to ivrige Befordrere af Kristi Rige«, Professor Steenbuch »en sat og kær Mand«, Baron og Baronesse Söhlenthal, Hoffrøkenerne Seidewitz og Beulwitz m. fl. »inderlige Sjæle og sande Efterfølgere«, Prinsesse Sofie Hedvig og C. A. Plessen »rigtig gode Folk«. Dog mener Zinzendorf, at Herrens Værk vil ødes, om Herren ikke selv aabner en Dør; men han sætter sit Haab til, at man i København forstaar at skatte Herrnhut. Kongen vil nemlig lade Kroningsdagen blive bekendtgjort i Herrnhut, forat Brødrene kunne holde en Bededag. »Herrnhut staar i det hele paa en funklende Lysestage og bliver anset for et Mirakel«, slutter Zinzendorf, og til denne Anskuelse svarede ogsaa Kongens Behandling af den tyske Greve fuldt ud.

Ved Kongens og Dronningens Salvning d. 6. Juni modtog Zinzendorf Dannebrogordenen. Det kostede ham rigtignok et Par Dage »fulde af Helvedesangst« og et Par »rigtige Angstnætter«, hvori der blandede sig en Smule saaret Forfængelighed over, at det ikke var Elefantordenen¹⁾, før han besluttede sig til at tage imod denne verdslige Udmærkelse. Han var bange for, at Ordenen skulde hindre ham i Frelserens Tjeneste, men Markgrevinden overvandt hans Betæneligheder, og Kongen hængte selv Ordens-kæden om hans Hals²⁾. Zinzendorf fortæller, at Kongen ved hans Erklæring om Ordenen blev »ret opvakt«. Kongen var saa indtaget i Zinzendorf, at han (efter dennes eget Sigende) tilbød ham en Ministerplads. Zinzendorf afslog den, da »Herrnhut for ham gik fremfor alt i Verden, og

¹⁾ Plitt 303.

²⁾ Spangenberg, S. 689.

han endnu ikke havde set, at han kunde udrette noget vigtigere i Statsministeriet end dér«. Ogsaa flere andre Stillinger kom paa Tale¹⁾; men Zinzendorf følte sig usikker; han mærkede, at de Mænd, der havde mest Indflydelse, vel var venlige imod ham, men ikke venligtsindede: »Guds Sag var snøret sammen i en Verdenssnøre af Satans Kunstgreb«. Zinzendorfs Ledsagere mente, at Greven ikke engang kunde stole paa Carl Plessen. Zinzendorf lod derfor Loddet afgøre, om han skulde tale »forsigtigt« eller »trøstigt« med Plessen om det, der var hans egentlige Plan og Maalet for hans Rejse. Loddet faldt paa »trøstigt«. »Saa«, skriver Zinzendorf hjem til Herrnhut, »brasede jeg paa og offererede Kongen, at jeg vilde indrette ham et Universitet, som kunde opfylde hele Verden med Kristi Evangelium.« »Næppe var Ordet udtalt«, hedder det videre i Brevet, »saa var der Glæde over Glæde. Kongen havde længe intenderet det samme, men ingen haft dertil.« Zinzendorf meddeler derefter »de ældste i Herrnhut«, at det strax blev bestemt, at han skulde udfærdige Planen og forhandle Sagen med Kongens Ministre. Zinzendorf selv vilde oprigtig forklare disse, hvad det hele gik ud paa. Men saa hed det sig fra de andre, at det behøvede Ministrene ikke at vide(!), for Kongen vilde jo selv give Pladsen, Pengene og til Zinzendorf selv 1000 Rigsdaler hvert Aar, saalænge det var nødvendigt. Zinzendorf skulde indrette alt efter sin bedste Viden. Men hans Beregninger var stadig for smaa for den lille Kreds, hvori denne Forhandling foregik. Der var, sagde man nemlig, »Forskel paa, naar Privatfolk udførte noget saadant, og naar Konger gjorde det«! Zinzendorf derimod vilde hellere begynde smaat, for saa at kunne »slutte herligt med Gud«. Han bad ogsaa Kongen om, at denne, hvis Sagen ikke blev behandlet med større Tavshed end sædvanlig, vilde lade være med at tilskrive Zinzendorf det, hvis han saa

¹⁾ Plitt 302.

noget derom i Avisen, før der endnu var truffet nogen Foranstaltning. Zinzendorf slutter sin Beretning med disse Ord: »Saaledes staar nu Sagen, og den færdige Plan er approberet af Statsministeren C. v. Plessen, hvem Sagen er overdraget; imorgen eller overmorgen bliver der resolveret, og jeg vil saa forhaabentlig førstkommande Mandag atter kunne rejse herfra hjem«¹⁾.

Det gik imidlertid ikke saa let med Universitetsplanen, som Kongen, Zinzendorf og deres Venner havde tænkt sig. Universitetsplanen, der er dateret d. 12. Juni²⁾ og underskrevet af Zinzendorf, indgaves, ledsaget af en Følgeskrivelse, d. 14. Juni. Den diskuteredes i Geheimeraadets Møde d. 25. Juni³⁾. Den 26. Juni forelagdes den Kongen, ledsaget af Geheimeraadernes Erklæring, der i Korthed gik ud paa, at det kunde der ikke blive noget af. De gamle Universiteter i København og Sorø burde snarere forbedres; men man turde ikke tilraade den omtalte Plan, for hvis heldige Udfald man ikke havde »nogen anden Sikkerhed end bemeldte Greves gode Vilje og skønne Forhaabninger«⁴⁾. Og saaledes »faldt Planen igennem«.

Dette Afslag var en stor Skuffelse for Zinzendorf, der saa fast havde haabet paa sin Plans lykkelige Gennemførelse; og Skuffelsen synes ikke at have været mindre for Kongen. Ihvertfald fortæller Zinzendorf, at han Dagen efter (d. 27. Juni) var indbudt til Taffels. Ved dette, hvor ogsaa den franske Gesandt (Plelo) var tilstede, faldt Talen paa de Vanskeligheder, der i Frankrig rejste sig mod »nyttige Indretningers« Fremkomst. Kongen udbrød da »med Affect«: »Det er alle virkelig gode Tings Lod, at man

¹⁾ Brev fra Zinzendorf til »de ældste i Herrnhut«, sandsynligvis d. 23. el. 24. Juni 1731.

²⁾ Trykt i Danske Magazin 5 R. IV, 90—94.

³⁾ Jvfr. Møller, Mnemosyne IV, 188 ff. Naar Plitt, S. 305, meddeler, at Zinzendorf var tilstede ved denne Forhandling, er det sikkert urigtigt.

⁴⁾ Danske Magazin 5. R. IV. 95.

ikke vil lade dem komme frem!« — »Jeg forstod det, men tav!« tilføjer Zinzendorf¹⁾).

Samme Eftermiddag talte Zinzendorf med Dronningen og foreslog nye Maader til Sagens Gennemførelse; men hun svarede ham, at »den unge Konge kunde ikke imod sit Ministerium sætte en Udlændings Plan igennem, der krydsede saa mange Interesser og gjorde saa meget bestaaende overflødig«²⁾. Dronningen beklagede tillige, at Zinzendorf ikke vilde blive længere; saa kunde han maaske have udrettet noget.

Men Zinzendorf var ikke den Mand, der lod en Plan falde, saalænge der var mindste Udsigt til at faa den sat igennem. Hans Iver for Sagen lod ham gøre et, som det senere viste sig, ubesindigt Skridt. Den ene Plan er »falden igennem«; strax udarbejder han en ny.

Den 1ste Juli rejste Zinzendorf til Slesvig, hvorhen Hoffet var rejst nogle Dage før. Her havde han Audiens hos Kongen og Dronningen d. 5. Juli, ved hvilken Lejlighed Universitetsplanen atter kom paa Tale³⁾. Samme Aften sender Zinzendorf Dronningen en ny Plan, ledsaget af en Skrivelse, der begynder med at udtrykke hans Tak for Audiensen, for det Valgsprog, Dronningen har givet ham, og for hendes »allermildeste Tilbud om at ville bringe mine allerdevoteste Forslag for min allernaadigste Konges Øjne.«

Derefter lover Z., at han »ikke vil blive træt af ogsaa fraværende at tjene D. M. Kongen (thi Deres Majestæter er Eet)«. »Jeg vil«, skriver han, »endnu langt hjerteligere og fuldere end hidtil overgive mig til Kristus min Herre, jeg vil bruge al den ved Naaden skænkede Flid og Evne til, saasnart der staar *Fiat Christian* under mine Projecter, at sætte dem i Værk, mere til Deres Majestæts Glæde end Besvær, og da jeg paa Grund af forestaaende mange Be-

¹⁾ Plitt, Neue Brüdergesch. 305—6.

²⁾ Plitt. 306.

³⁾ Plitt. 308.

søg, ophobet Arbejde og en Protest, som jeg undervejs nødvendigvis maa nedlægge hos Enkehertuginde af Wolfenbüttel, hurtigst mulig maa ile tilbage, saa tager jeg mig den Frihed allerydmyget at indeslutte i Brevet Indlagte for Deres Majestæt, og det vil, hvis D. M. strax vilde approbere det, tillige kunne blive mig en behagelige Rejsebeskæftigelse«. Hvis Majestæterne ikke kan bestemme sig til at antage hans Forslag, haaber Zinzendorf snart at faa det at vide, og lover da, om man vil tilstaa ham endnu en Audiens, at ville gøre yderligere Forslag.

Med disse Forslag er Z. utvivlsomt fremkommen i den Audiens, som han efter Spangenberg's Meddelelse har haft d. 7de Juli¹⁾; men ligesaa utvivlsomt har han ved denne Lejlighed, som ved saa mange andre, fordærvet sin Sag ved at presse for stærkt paa. Kristian VI var af Naturen ængstelig bange for Larm, og han holdt ikke af, at man gik hans kongelige Ære for nær. Men i dette Punkt var Zinzendorf uforsigtig. »De har fordærvet alt ved Deres Livlighed«²⁾, skriver Plessen til ham samme Efteraar; og han spørger, om det er hans Fejl, at Zinzendorf er rejst fra Danmark misfornøjet over, at han ikke har udrettet det umulige, eller om han er Skyld i, hvis Kongen har fundet det lidt besynderligt, at Zinzendorf har ment at kunne dømme bedre end Kongen selv om, hvad der kunde gøres eller ikke gøres i dennes eget Land.

Grev Zinzendorf havde lidt et Nederlag, havde tabt Slaget, og om end Kongen ikke strax lod den Mand føle sin Unaade, som han nys havde hædret, saa var han dog bleven saa stødt, at det blev forholdsvis let for Zinzendorfs tyske Fjender, der var i Besiddelse af større Forsigtighed, at benytte de følgende Aars Begivenheder, baade i Danmark, i Herrnhut og i Halle, til at berøve Zinzendorf den sidste Rest af Kristian VI's tidligere Gunst.

¹⁾ Leben Z.'s 686.

²⁾ »par votre vivacité«.

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50.

Af Knud Heiberg.

IV.

Traktaten om de 8 Saligheder.

I Efteraaret 1733 udkom der en lille Bog (43 Sider) med følgende Titel:

»Korte og Skri[f]tmeszige Betragtninger Over de Otte Saligheder af Matth. 5, 3—12. Udi et Sende-brev Til den Apostoliske Meenighed udi Kiøbenhavn Fremlagde og forestillede af en Christi Discipel. Flensborg, Trykt paa gode Venners Bekostning¹⁾«.

Paa Titelbladets Bagside findes trykt en liden Fortale eller Anbefaling for Skriftet, hvori det omtales, at Bogen »er skreven af en, efter Verdens Maade at tale paa, ustederet, dog i Christi Skole og formedelst aandelig Forfarenhed vel øvet Mand, aleneste til en Opmuntring for Guds Børn og til en Prøve for saadanne, som mene sig at være Guds Børn og sande Christne«.

Under denne Fortale findes hverken Navn, Steds- eller Tidsangivelse. Senere konstateredes det dog, at den var skreven af Vajsenhus-Præsten Enevold Ewald. At selve

¹⁾ I Bibliotheca Danica I, 410 og 441 er Skriftet anført paa lidt forskjellig Maade, saa man skulde antage, at der existerede to Udgaver med noget forskjellig Titel. En nøjagtig Undersøgelse har imidlertid vist, at det ikke forholder sig saaledes, men at det er den samme Udgave.

Skriftet var forfattet (paa Tydsk) af den bekjendte Herrnhuter Christian David, der i Foraaret 1733 var gaaet fra Kjøbenhavn som Missionær til Grønland, kom frem ved de senere Undersøgelser. Bag i Bogen staar: »Skrevet i April Maaned 1733«, altsaa kort før Davids Afrejse (10. Apr.) til Grønland; men for øvrigt havde han under sit Ophold i Kjøbenhavn gjentagne Gange behandlet Emnet i Foredrag for Tilhørerinder af den fornemme Hofkreds, med hvilken han var kommen i Forbindelse¹). Oversætteren har formodentlig været den bekjendte, forhenværende Informator i Vajsenhuset Gert Hansen, hvem det opsigtvækkende Udtryk i Titelen, »den apostoliske Menighed i Kjøbenhavn«, sandsynlig ogsaa skyldes — og muligvis mere af det, som gjorde Skriftets Udgivelse til en kirkehistorisk Begivenhed, der rygtedes vidt og bredt²).

Endnu kan bemærkes, at medens nogle Exemplarer af Skriftet have to Fortaler (Ewalds og Forfatterens), er der andre, som have tre, nemlig, foruden de nævnte, en, der vist er forfattet af Oversætteren eller Udgiveren.

Af faa Opbyggelsesskrifter er der i sin Tid gaaet saadant Gny som af denne lille Bog, og faa Smaabøger er maaske blevne læste med den Interesse som den. Dette skyldtes særlig de Angreb, som den blev gjort til Genstand for fra nogle københavnske Præsters Side.

Da nemlig i Slutningen af Aaret 1733 Københavns Præster indkaldtes for en kgl. Kommission, der var nedsat for at undersøge de stærke Klager, som de ortodokse Præster i længere Tid, naar Lejlighed gaves, havde udøst over Pietisterne, maatte de alle besvare tre Spørgsmaal. Det sidste af disse lød paa: hvilke Bøger eller Personer man havde at klage over?

Nogle af Præsterne (især de, som hørte til den pietistiske

¹) H. M. Fenger, Hans Egede, S. 117.

²) Etatsraad J. W. Schrøder omtaler den udførlig i Breve til Prof. G. A. Francke i Halle.

Retning) havde ikke noget at besvære sig over; men andre havde desto mere, og de ivrigste ortodokse vare enige om at klage over Bogen om de 8 Saligheder. Dette gjorde baade Sognepræsten ved Trinitatis Kirke Hans Mossin, Sognepræsten ved Holmens Kirke A. Wøldike, og Pietisternes to ivrigste Modstandere, M. Ejler Chrff. Kaasbøll, Sognepræst ved Helligaands Kirken, og Kapellanen ved Nicolai Kirke Christian Reenberg¹⁾. Kaasbøll angav i Forhøret d. 18. Dec. »Madam Wulf, som vil kunne give bedst Underretning om den nylig udkomne Traktat om de otte Saligheder, hvor i en Mængde fanatiske Udtryk og Lærdomme«²⁾; det Exemplar, han havde, var kommet fra hende. Reenberg havde nogle Dage før (15. Dec.) klaget over den samme Bog, »hvilken er ikke andet end et Væv af Fanatisme«. Den maatte, erklærede Reenberg, være skreven enten af Christianus Dippelius³⁾ eller Christian David, som er gaaet til Grønland. Desuden gjorde han opmærksom paa, at den maatte være trykt i København og ikke i Flensborg, da man der hverken bruger ø eller æ.

Dette gav Anledning til, at Bogens Oprindelse nærmere blev undersøgt; og da det nu viste sig, at den, der havde ladet Bogen trykke, var Korrektøren ved Vajsenhuset, Edvard Ottosen Schwartzkopf, maatte denne Juleaften 1733 give Møde i Vajsenhusdirektionen. Da han overfor Direktionen indrømmede, at han havde ladet Skriftet, som han havde faaet af Gert Hansen, trykke hos Bogtrykker Groth, og til lige, som det fremgik af et fremlagt Brev, havde faaet denne til at sætte et falskt Trykkested paa Titelbladet, saa fik han med det samme sin Afsked paa graat Papir fra Aarets Udgang. Han forsvarede sig med, at det var sket udenfor

¹⁾ Forhørene 15—22. Dec. 1733 (Wernigerodes Arkiv).

²⁾ En Fortegnelse over disse findes i E. Pontoppidans Collectanea, Thottske Mns. Fol. 736, p. 490.

³⁾ Dippels Fornavne var Johan Conrad, men hans Pseudonym var Christianus Democritus. Navnebogstaverne C. D. findes jo i Christi Discipel. (se Titelen foran).

Vajsenhuset, og derfor ikke kom hans Tjeneste i Vajsenhuset ved. Men dette vilde Direktionen ikke lade gælde, da »saadan En under den Prætext kunde føre os i mange Vidtløftigheder, og paa (o: i) det mindste med deslige Principiis kan gøre Vajsenhuset fordægtig hos andre¹⁾«.

Bogens unævnte Forfatter kan nu bestemt siges at have været Herrnhuterer Chr. David. Det fremgaar bl. a. af den Forklaring, som Mad. Wulf indgav til den kgl. Kommission d. 5. Februar 1734²⁾. Hun skriver heri: »At jeg maa tilholdes at sige den rette Author for det »fanatiske« Skrift om de 8te Saligheder etc. Da er det en Tømmermand ved Navn Christian David, som har skrevet dette Brev herind til Kjøbenhavn, ej i den Mening, det skulde blive trykt, ej heller har jeg vidst af, det var i Arbejde til at trykkes, før end jeg hos en saa et Exemplar, som allerede var hæftet. Jeg kan ikke begribe, hvorledes dette lille Skrift kan gøres saa farligt, da dog adskillige skadelige Bøger offentlig falholdes; i dette finder man dog med Guds Ord overensstemmende dyrebare Sandheder om Sjælenes Føring paa Saligheds Vej. Hvo der vil gøre det til fantastisk [!] eller til Kætteri, har vel næppe haft nogen Erfarenhed paa sin Sjæl, men er maaske endnu fremmed fra det Liv, som er af Gud«.

I Bogens Titel var der imidlertid et Ord, som de ortodokse med særlig Iver kastede sig over, nemlig »den apostoliske Menighed udi København«. Der kan I se, sagde de, det, »de opvakte« vil, er: de vil danne »en separeret Menighed«.

Kong Kristian VI har aabenbart ogsaa selv været bange for, at noget saadant var i Gære; men han blev beroliget fra forskellige Sider. I »nogle foreløbige Anmærkninger til Præsternes Klager«, der formodentlig er affattede af Bluhme³⁾,

¹⁾ Khist. Saml. 4. R. III, 40.

²⁾ Findes mellem B. Dass' Manuscripter i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem.

³⁾ Arkivet i Wernigerode.

skriver Forfatteren: »De [ortodokse Præster] ville næsten med Magt fremtvinge en separeret Menighed. Hovedgrunden er Titlen paa Betragtningerne over de 8 Saligheder, hvilken ingen vil tage paa sig eller kan paatage sig. Thi det er en Privat-Forseelse af den, der paa uretmæssig Maade har ladet den trykke. Forfatteren, Christian David, har ikke skrevet Titlen«. Samtidigt raadede ogsaa Kristian VI's trofaste Ven, Grev Stolberg paa Wernigerode, Kongen til ikke at gøre videre Væsen af Traktaten, som Kongen havde sendt ham, men som Greven iøvrigt forud havde faaet sendt fra Grev Reuss¹⁾. I Traktaten, skriver Stolberg, findes nogle urimelige Udtryk, som maa holdes Forfatteren, der skal være en Herrnhuter ved Navn Chr. David, tilgode, da han som Udlænding vel endnu ikke er Sproget ret mægtig²⁾, og som en, der ej har studeret, ikke ret er Herre over Distinktionerne; men Hr. E. Ewald, som har forfattet Fortællingen, skulde have rettet saadant og ikke ladet Værket trykke uden Censur med en fremmed Stad foran. Derfor bør han have en taalelig Straf, for »at gøre ham forsigtigere i Fremtiden og godtgøre for al Verden, at Eders kgl. Maj. kun vil protegere det sande gode, men ikke Personernes Fejl«³⁾.

Dette Raad fulgte Kongen. Ewald fik en Bøde paa 30 Rdlr. til de fattige for denne og et Par andre Forseelser, som Kongen erklærede »for denne Gang at ville se igennem Fingre med, forhaabende naadigst, at Hr. Ewald vil i Fremtiden i alt dette gaa forsigtigere frem«⁴⁾.

Pietisterne selv billigede imidlertid ingenlunde Schwartzkopfs Fremgangsmaade med Trykningen af Bogen. Naar

¹⁾ Henrik VI, Greve af Reuss, er en af de mange Tyskere, som i Chr. VI's Tid fik Ansættelse her i Landet — i øvrigt mærkelig ved, at han fuldstændig tilegnede sig det danske Sprog. Døde 1783 som præjsisk Statsminister (D. biogr. Lex. XIV, 19). *H. F. R.*

²⁾ Stolberg synes saaledes at antage, at Chr. David havde forfattet Skriftet paa Dansk, hvad ikke var Tilfældet.

³⁾ Grev C. E. Stolberg til Kr. VI 8/8 1734. Ark. i Wernigerode.

⁴⁾ J. Møller, *Mnemosyne* IV, 339.

Vajsenhuslægen Dr. T. W. Grothaus saaledes i sine Breve til Zinzendorf fortæller om den Larm, Bogen, af hvilken han sender et Exemplar, har vakt i Kjøbenhavn, og om Schwartzkopf, der er bleven jaget ud af Vajsenhuset, saa følger han til: »I nogen Grad har han fortjent det, thi han har: a) ladet sætte Flensborg underneden, og den er dog trykt i Kjøbenhavn. b) Titlen »en Apostolsk Menighed« fortjener vore Anstalter endnu ikke, thi visselig har vi endnu ikke udgravet Grunden dybt nok og er endnu ikke føjede sammen, derfor kan der endnu ikke tænkes paa at bygge Taarne. Imidlertid har han sikkert ment det godt, og det vil ydmyge ham til at falde vor Jesus, Enfoldets og Sandhedens Gud, til Fode«¹⁾.

Men Grothaus fortæller tillige, at han af Piper har faaet at vide, at Baron Söhlenthal ogsaa har ladet Cristian Davids Brev trykke uden Titel og Fortale. Om dette er rigtigt, faar staa hen; vi kender ihvertfald ikke den søhlenthalske Udgave, som maaske ogsaa er bleven holdt tilbage af Söhlenthal selv.

Söhlenthal var ikke den eneste i Kongens Omgivelser, der læste Traktaten med Glæde; Hofpræst Bluhme gjorde det samme, om han end havde adskillige kritiske Bemærkninger at gøre. I et Brev fra Foraaret 1734 skriver han nemlig til Christian David i Grønland:

»Efter den mig givne Frihed erindrer jeg kun om, at den kære Broders Betragtninger over de 8 Saligheder burde været affattede i noget mere Overensstemmelse med Skriften, saa at den onde Verden ikke havde faaet Lejlighed til at bruge Bogen som Instrument til sine Bagvaskelser. Jeg læser den med Fornøjelse til min Opbyggelse, kan taale hvad der er anstødeligt deri, men finder dog ikke følgende Talemaader grundede i Guds Ord: 1) »Sjælen bliver dannet fuldkommen efter det første Billede«. Ak, hvor staar det i Guds Ord? Vel finder jeg det modsatte, 1 Cor. 13, 9.

¹⁾ Grothaus' Breve af 21. og 26. Dec. 1733 i Ark. i Herrnhut.

10. Phil. 3, 2. Joh. 3, 2. 3. 2) »Ilden, som skal rense os fra Synden, NB. er en guddommelig Egenskab«. Ak! Gud giver dog ikke noget Menneske sine guddommelige Egenskaber, thi de er Gud selv, men nok deres guddommelige Virkninger. 3) »Sjæle kan ved Jesus blive retfærdige, ved ham faa Syndernes Forladelse, selvom de ikke kender Jesus, og ikke kan bede i hans Navn«. Ak! hvorledes er det muligt? uden Erkendelse bliver ingen retfærdig, Esa. 53, 11. Mere vil jeg ikke anføre. Ak! kære Broder! lad os elske Sandhed og Gudsfrygt, de er ikke hinanden modsatte, og jeg holder ikke af en Gudsfrygt, som ikke til sin Grund har Kristi Sandhed; egne Tanker er Hø og Straa, som ikke bestaar i Ild. Ellers erkender jeg af dette Skrift den Gave, som er i Eder. Gud velsigne den til mange arme Hedningers Omvendelse. Man har her uforstandigt ladet Hans Tanker trykke, har sat derpaa »trykt Flensborg«, og de er dog ikke trykte der. Er det Renhed, Sandhed, Oprigtighed? O! hvor giver det dog Gudsfrygtens Fjender Lejlighed til at bagvaske, naar den, som vil være en Kristen, ikke engang handler som en ærlig Borger¹⁾. . . .

Den sidste Anke kunde jo dog ikke ramme Chr. David, da han var ganske uden Skyld i Trykningen. Han havde heller næppe kunnet ane, at hans Tanker skulde være i Stand til trykte at vække, hvad Grothaus kalder »ungemein viel Rumor«; det var dog de samme Tanker, som han om Foraaret 1733 havde fremsat i København for Prinsesse Sophie Hedvig, og som havde behaget hende saa vel, at han maatte gentage den for nogle nye Tilhørereinder.

Men rundt i de »opvakte Kredse« var Traktaten meget yndet. Grothaus bemærker i Anledning af den Larm, den vakte: »Verdens og Djævlens Børn kan intet stille op imod den«. Og ovre fra Kristiansø takkede Henrik Langhorn (4. August 1733) Madam Wulf hjærtelig »for den skrevne Piese om de 8te Saligheder«. »Den er«, siger han, »ogsaa

¹⁾ Vidensk. Selsk.'s Bibl. i Trondhjem. B. Dass' MSS.

meget herlig og er mange Gange afskrevet baade her og paa Bornholm og haver været os til stor Opvækkelse¹⁾. Dette var før Trykningen. Men da de trykte Exemplarer, man kunde faa fat paa, bleve beslaglagte²⁾, er Traktaten sikkert bleven afskrevet ogsaa mange Gange senere³⁾. I Brødresocietetet finder vi den anvendt; thi utvivlsomt er det den, Michael Crøger sigter til, naar han i de ledige Brødres Diarium noterer: »d. 1. November 1747 forklarede jeg Brødrene de 8 Saligheder med indskudte Vers, som jeg ogsaa senere anvendte paa enhver«. Saaledes gik den lille Bog sin stille Gang. Da saa endelig Trykkefrihedens Dage oprandt, kunde de herrnhutiske Brødre atter lade Bogen, som engang havde vakt saa megen Larm, trykke igen. Den blev da udgivet i større Format og bedre trykt, under Titlen: »Forklaring over de Otte Saligheder i Matthæi 5. Capitel. Skreven af Een, som elsker den Herre Jesum Christum. Andet og forbedret Oplag. Kiøbenhavn 1773. Trykt og findes tilkiøbs hos A. F. Stein, boende i Skidenstræde Nr. 171«. Den er forøget med en lille Samling herrnhutiske Sange. Men 1773 var der ingen mere, der gjorde Ophævelser over Traktaten om de 8 Saligheder; da var de alvorlige Interesser, som 40 Aar tidligere havde fyldt Københavnerens Sind, lagte paa Hylden, og i Regeringen raadede en anden Aand end i Pietismens Dage. I det »forbedrede Oplag« var vel ogsaa

¹⁾ Khist. Saml. 4. R. I. 642. At det her meddelte Brev er skrevet til Madam Wulf fremgaar der af, at der ingen Hilsen findes til hende. At Langhorn oftere skrev til Mad. Wulf, ses af Sven Roséns Brev 4/11 1733 til C. H. Grundelstierna (i Giørvells Brevsamling i Kgl. Bibl. i Stockholm. Bref från och til åtskilliga Personer I, 33).

²⁾ J. W. Schröder skriver 9. Jan. 1734 fra Kbhvn. til G. A. Francke i Halle om Traktaten: »Die Exemplaria, sir viel deren noch anzutreffen gewesen, sind versiegelt, und wird der Buchdrucker, der wider Königl. Gebot ein theologisches Werck ohne Censur gedruckt, nicht ungestraftet bleiben«. Se ogsaa Pontoppidans Collectanea, Thottske Saml. Fol. 736, p. 540.

³⁾ Afskrifter findes i Deichmans Bibl. i Christiania (Ms 8° 148) og i den ledreborgske Saml. (Fol. 395).

nogle af de Udtryk ændrede, som tidligere havde vakt Anstød¹⁾.

Da Pladsen tillader det, hidsættes endnu noget af Præsten Chr. Reenberg's Ytringer om Bogen (s. foran, S. 691) efter Mnskr. i Wernigerode:

„Jeg har endnu ikke observeret nogen erratum typographicum i dette Skrift; jeg tror heller ikke, at det er en erratum typographicum, at der staar Skrit- og ikke Skriftmeszige Betragtninger; thi det viser Trin eller Skridt, efter Forfatterens, men ingenlunde efter Skriftens Mening, til Salighed, saa at jeg anser dette som det eneste sande Ord i hele dette Skrift, og at Forfatteren bekjender at være ulærd; men ikke desto mindre passer det ham at give sit Skrift i Trykken uden Censur mod Lovens Indhold. — — Skriftet er overalt forkert og fanatisk, og jeg tror neppe, at nogen vil kunne finde en sund Lære deri fra Begyndelsen til Enden.

¹⁾ I Kirkehist. Saml. 4. R. III, 96 er Opmærksomheden henledet paa, at naar der 1734 paa Waisenhusets Forlag udkom en dansk Oversættelse af J. J. Rambach's Betragtninger over de Otte Saligheder, har Meningen sandsynlig været, at dette Skrift skulde danne en Modvægt mod Chr. Davids og bidrage til at rense Waisenhuset for den Mistanke, der var falden paa samme ved Ewalds og Schwartzkopfs Deltagelse i Udgivelsen af Davids Skrift. Smlgn. ogsaa K. S. 4. R. III, 539, 555.